
Ethnographia

A Magyar Néprajzi Társaság folyóirata

133. évfolyam

2022

3. szám

Mészáros Csaba

Mi a rokonság? Antropológiai nézőpontok I. Leszármazás és házasság – vagy mégsem?

TÖBB MINT KUTATÁSI TERÜLET

A jelen tanulmány elsődleges feladata az, hogy az antropológia egyik leggyakrabban használt fogalmával – a rokonsággal – kapcsolatban néhány ismeretelméleti és koncepcionális kérdést tisztázzon. A fogalom népszerűsége és az általa megragadott társadalmi jelenségek sokszínűsége miatt ez a feladat azonban szétfeszítené egyetlen tanulmány műfaji kereteit, ezért négy részre osztva kívánom megvitatni a kérdést. A következő oldalakon e négy részből álló tanulmány sorozat első szövege olvasható. A tanulmányok egységet alkotnak, de egyenként is értelmezhetők. Tematikusan az alábbi módon épülnek egymásra:

1. A rokonság jelenségkörének meghatározása, annak kihívásai, csapdái.
2. A rokonság fogalmának nem definitív megragadásának esélyei.
3. A házasság fogalmának problémái.
4. A leszármazás fogalmának problémái.

A jelen írás tehát az első a négy szöveg közül, és a rokonság meghatározásának kihívásaira, csapdáira kíván rámutatni. Ez azért is különösen fontos, mert a rokonság kérdésköre mindig is kiemelt jelentőségű témája volt a néprajzkutatásnak és az antropológiának.¹ Ez olyannyira igaz, hogy a nemzetközi etnológiában és antropológiában az 1960-as évekig sokan a rokonságot tekintették a társadalmi szerveződés alapjának.² Vagy, ahogy egyes rokonságelméleti munkák megfogalmazták, a rokonság az

¹ A továbbiakban – összhangban korábbi tanulmányommal (Mészáros 2021.) – nem teszek éles különbséget a néprajzi, antropológiai és etnológiai diskurzusok között, hanem azokat ugyanazon tudásterület eltérő megközelítéseiként kezelem.

² Holy 1996: 1.

Lajos Veronika

Emberek, ágensek és hálózatok Hozzászólás Mészáros Csaba: Néprajz és antropológia (vagy a kettő együtt) című tanulmányához

A 2021-es esztendőben kétségtelenül jelentős mérföldkőhöz érkezett a magyar szociokulturális antropológia, hiszen az antropológia hazai alakulástörténetének kiemelt pontjaként az MTA Néprajztudományi Bizottságának keretében 2021 tavaszán létrejött a Kulturális Antropológia Munkacsoport. Ugyanebben az időszakban a kilencvenes évek óta megtörtént generációváltás egyik kiemelkedő alakja, Mészáros Csaba a jelenleg tárgyalt tanulmányában¹ a magyar néprajztudomány és szociokulturális antropológia közötti viszonyok újabb lehetséges értelmezési keretét vázolja fel.² Teszi ezt annak érdekében, hogy a kuhni tudományos paradigma modelljének kritikáján keresztül³ meghaladja a „zárt és ellentétpárokból építkező”⁴ – és hozzátehetjük, hogy a személyes ellenérzéseket és érzelmeket sem nélkülöző – gondolkodásmódot, ami a kilencvenes évek elején a résztvevők számára kétségtelenül egzisztenciális vonatkozásokkal is bírt. Mészáros Lakatos Imre tudományfilozófus munkásságára alapozza írását, ami az átalakított kereteknek köszönhetően új mederbe tereli a két terület hazai összefüggéseivel foglalkozó tudományelméleti és történeti diskurzusokat.

A kérdés ugyanakkor továbbra is fennáll: vajon tényleg elképzelhetetlen lenne magyar környezetben, hogy a dichotóm és szembenállást erősítő gondolkodást meghaladva fogadjuk el a magyar néprajztudomány és szociokulturális antropológia tudományterületi különbözőségét, a két diszciplína valamikor közös gyökerekből mára egyre inkább megmutatózó tudományos önállóságát? Miért most került ismét középpontba a kettő viszonyának és a határok megvonásának vagy éppen felszámolásának kérdése? Mit nyerünk és mit veszítünk egyik vagy másik értelmezési keret (összetartozás vagy különállóság) használatával? És vajon mi található ezen a dichotómiákra vagy éppen azok hiányára építő diskurzuson kívül? A jelen tudománytörténeti pillanat nem csak az antropológia és néprajz határvonalaira vonatkozó „kritikai átértékelés” lehetőségét teremti meg, hanem sürgeti a társadalom- és humántudományokat érintő kortárs kihívások átgondolását is. Például azt, kapcsolódva a Múzeumok Nemzetközi Tanácsa (ICOM) által 2019-ben vitára bocsátott új múzeumdefiníció első mondatához,⁵ hogy miként válhat az antropológia és néprajz olyan „demokratizáló, inkluzív és többszó-

¹ Mészáros 2021.

² Jelen szöveg a MTA Kulturális Antropológiai Munkabizottság első nyilvános rendezvénye keretében 2021. november 16-án megtartott vita egyik előadásának írott változata. Ezúton is köszönöm a szervezőknek a lehetőséget a hozzászólásra!

³ Ehhez kapcsolódóan a részleteket lásd ugyanebben a lapszámban a filozófus Turboly Ádám (2022) Mészáros Csaba cikkéhez írott hozzászólásában.

⁴ Mészáros 2021: 1.

⁵ „A múzeumok a múltról és a jövőről szóló kritikai párbeszéd demokratizáló, inkluzív és többszólamú terei.”

lamú” tudományos szintérré, amely megteremti a kritikus és a társadalmi nyilvánosságban is tudatosan szerepet vállaló párbeszédet a múltról, a jelenről és a jövőről? Mít tud nyújtani egyik és másik, vagy a kettő együtt a 21. század elején a tudománynak és a magyar társadalomnak?

A 2020 januárjában megtartott, *A néprajz és a társtudományok* alcímet viselő konferenciaelőadásomban antropológia és néprajztudomány kapcsolatát a kettő közötti viszonyrendszeren túlmutató komplex hálózat keretébe helyeztem. Emellett a kortárs kihívásokat tárgyaltam.⁶ A komplex hálózat részét képezte az 1. interdiszciplinaritás; vagyis a klasszikus társtudományokon (pl. a hely- és társadalomtörténeten, irodalomtörténeten vagy régészetén) kívül más diszciplínák (pl. ökológia, szociolingvisztika vagy a szociológia kvalitatív ága). A 2. a nemzetközi viszonylat, vagyis a magyar és kelet- vagy közép-európai térségben tudományos munkát végző nemzetközi antropológusok és néprajzkutatók. Továbbá 3. azok a diszciplínához kapcsolódó szereplők, akik nem feltétlenül résztvevői a klasszikus akadémiai tudástermelésnek, de hozzájárulnak a tudásterületen belüli tudás konstituálásához. Például 3.1. gyakorlati tudást termelnek (muzeológusokként vagy praxisantropológusként – *practicing anthropologist*), vagy 3.2. ők az adott kutatási vagy alkalmazott téma helyi érintettjei, vagy esetleg önkéntes néprajzi gyűjtői (transzdiszciplinaritás).

Hozzászólásomban a továbbiakban röviden felvázolom a fenti hálózatképzetet (interdiszciplinaritás, nemzetköziség és transzdiszciplinaritás) a Bruno Latour francia antropológus és tudományfilozófus nyomán tovább gondoló értelmezési keretet, a *működésben lévő tudomány*⁷ elképzelést, miközben Mészáros Csaba cikkének néhány pontjára reagálok.

KEMÉNYMAG-KONCEPCIÓ ÉS MŰKÖDÉSBEN LÉVŐ TUDOMÁNY

Az alábbiakban Mészárosnak a keménymagra vonatkozó kijelentései és a Latour tudománykonceptiója közötti kapcsolódásokat tárgyalom röviden. Mészáros a keménymag-konceptióban három pontot körvonalaz: Az 1. pont szerint „*A kutatás tárgya az ember(ek csoportja), vagyis az anthropológia*”, ami már a tudományterület elnevezésében is egyértelműen megmutatkozik.⁸ Ez a kutatás tárgyára vonatkozó ontológiai kérdésfeltevés. A 2. elem, az ismeretelméleti horizont (mi ismerhető meg belőle?), ahol a szerző a társadalomtudományos empirikus elemzési módszerek és a „*bölcsészettudományokat átítató hermeneutika*” ötvözéséről beszél. A 3. szerint a kutatás tárgyának „*legfontosabb, tőle leválaszthatatlan attribútumaihoz*”: a közösségi jelleg tartozik.⁹

Ha ezt a három szempontot – vagyis a kutatás tárgyát, a kutatás ismeretelméleti horizontját és a kutatott tárgy közösségi jellegét – vesszük szemügyre, akkor felvetődik a következő kérdés: vajon ennek a három alapvető jellemzőnek a nyomán nem

⁶ Lajos 2020.

⁷ Kutrovátz 2013: 137.

⁸ Mészáros 2021: 15.

⁹ Mészáros 2021: 15.

tágítható-e ki azoknak a tudományterületeknek a köre, amelyek ugyanezen „közös tudomány keménymagját”, vagyis ugyanezt a néhány alap gondolatot vallják magukénak? Gondolok itt például a szociológiára, a nyelvészetre, de akár a szociálpszichológiára is. Vagy másként fogalmazva, miként lesz az antropológia, néprajz, etnológia hasonló vagy eltérő, például a szociológiától és a nyelvésztől, különösen, tesz az, a néhány évtizede az etnográfiai fordulaton keresztülment szociolingvisztikától a fenti keménymag-koncepció alapján? A szerző maga is felveti a Lakatos-féle elméleti keret használatával kapcsolatos problémát, miszerint az, jelen állapotában magában hordozza az antropológia és néprajz feloldódásának veszélyét a többi társadalom- és humántudomány között.

A keménymag első pontja, vagyis a „*kutatás tárgya az ember*” esetében egyértelmű, hogy ez a kijelentés helytálló az antropológiára (*anthropos* és *logos*) vonatkozóan, ami egyszerre foglalkozik az absztrakt és a konkrét emberrel. De vajon ugyanez állítható-e a néprajzról (*ethnos* és *graphos*) vagy az etnológiáról (*ethnos* és *logos*) – vagyis, hogy tárgya az ember és a nevében is benne van a tárgya?

Továbbá a fenti kijelentés nem foglalkozik azzal, vajon a kutatás tárgya miként létezik, avagy milyen annak ontológiai státusza. A tudományos világban két álláspont szokás megkülönböztetni: az egyik szerint a kutatás tárgyai objektív módon, avagy a kutatóktól függetlenül léteznek, a másik oldalon pedig azok állnak, akik szerint a kutatás tárgya nem több a kutatói konstrukciónál.¹⁰

Bruno Latour meghaladja ezt a kettősséget és egy hálózatszerű szerveződést javasol értelmezési keretnek a lapos ontológia alapján. Ebbe a kutató és a kutatás tárgyán túl beletartoznak „*még különböző kísérletek, mérési és megfigyelési eszközök, tárgyak, tudományos elméletek, világnézetek és szövetségesek*”¹¹ és közöttük nincs szintbeli különbség. Ez az ontológia egyszerre materiális és relacionális, benne elsősorban a találkozás a lényeges.¹² Latour szerint a kutató „*egyszerre hozza létre tárgyát és hagyja magukat a dolgokat cselekedni*”.¹³ A tudományos „*tények*” így egyrészt a kutatóknak, másrészt a dolgoknak köszönhetően konstituálódnak, vagyis a folyamat során egy közös konstituálás a jellemző.¹⁴ Ez azt is jelenti, hogy az emberek mellett a nem emberek is szerves, aktív részei a kutatás és a tudás létrehozása folyamatának, hiszen egy olyan világról van szó, ahol az „*emberek egy folyamatosan változó hálózat részei, ahol az ágencia tekintetében sem a természet, sem az emberek, sem a tárgyak nem élveznek elsőbbséget*”.¹⁵

Latour hűen az antropológia sajátos perspektívájához és távol a tudományfilozófiától a „*karosszék-tudományfilozófusi*”¹⁶ hozzáállást egy léptékváltással lecseréli és résztvevő megfigyeléssel mikroszinten vizsgálja a kutatók és tudósok kulturális tevé-

¹⁰ Berger 2008: 81.

¹¹ Berger 2008: 82.

¹² Wilhelm 2016: 223.

¹³ Berger 2008: 82.

¹⁴ Berger 2008: 82.

¹⁵ Wilhelm 2016: 223.

¹⁶ Latour 1999: 2.

kenységként értelmezett munkáját, cselekvéseit.¹⁷ Vagyis a tudomány működésének kutatásába bekerülnek a kutatói gyakorlatok és a laboratórium is mint a kutatás helyszíne, és nem csak a tudományos elméletek, módszertan és a tudományszociológiai aspektusok tanulmányozására helyeződik hangsúly. Latour és Woolgar (1979) azokat a folyamatokat teszik vizsgálat tárgyává, amelyek a „tudósok egymás közti és másokkal folytatott interakcióiban [...] szerintük a tudományos hiteket, a tudományos eredményeket alakítják”.¹⁸

Mindennek köszönhetően a tudósok munkahelye, mint terep jelenik meg, ahol meg lehet ismerni és le lehet jegyezni a „tudományos közösség (törzs) tagjainak szokásait, hitvilágát, a világról alkotott sajátos tudásukat”.¹⁹ Latour kutatásai nyomán világossá vált, hogy a tudás „nem külső és objektív, a természetből kicsikart válaszok gyűjteménye, hanem a különböző törzsek, illetve tudományos laboratóriumok [...] által létrehozott, bonyolult, szinte már-már kibogozhatatlan előállítási folyamat eredménye”.²⁰ „Ha a tudás egy létrehozási folyamat terméke, akkor a kutatónak az azt generáló praxist kell rekonstruálnia”,²¹ avagy a „készülő, a működésben lévő tudományt”²² kell tanulmányoznia. Azokat a tevékenységeket, amelyeket „éppen csinálnak a tudósok” és amelyek természetük szerint „bizonytalan, esetleges, átpolitizált, érdekvezérelt, oportunista stb.” jellegűek.²³

Latour a cirkuláris referencia elképzelését egy etnográfiai terepmunka tapasztalatai alapján fejtette ki. Ennek során résztvevő megfigyelőként vizsgálta egy olyan kutatócsoport működését és a tudástermelés folyamatát, ami a braziliai őserdő és szavanna közötti határmezsgyét kutató botanikusokat is magában foglalt. A cirkuláris referencia szerint a szavak és a dolgok között nem szakadék van, hanem több kisebb transzformáció során lesznek a dolgokból szavak²⁴ és a „tárgyak” bevitele a diskurzusba a tudományos diskurzus rendjének megfelelő módon megy végbe.²⁵ A „bevitelnek”, vagyis a transzformációknak visszakövethetőnek, „visszafordíthatónak”, vagyis jól dokumentálnak kell lennie, hogy a tudóstársak azt ellenőrizni tudják. A cirkuláris referencia megfelelő működése akkor valósul meg, „ha az összes lépést – vagyis minden egyes transzformációt – elvileg visszafelé is el lehet végezni, a láncolatnak nem szabad egy ponton sem megszakadnia. Referencia akkor alakul ki, ha a láncolat ép marad, »benne az igazság cirkulál, mint az elektromosság egy dróton keresztül«”.²⁶

A fentiek alapján látható, hogy a latour-i működésben lévő tudomány elgondolás szintén felülírja a néprajz és antropológia viszonyának ellentételezésekben történő elképzelését. Ugyanakkor Mészáros keménymagkoncepcióját is. Teszi ezt azért, hogy

¹⁷ Ennek egyik első példája Latour–Woolgar 1979.

¹⁸ Szabari 2008: 502.

¹⁹ Szabari 2008: 500.

²⁰ Szabari 2008: 501.

²¹ Berger 2008: 80.

²² Kutrovátz 2013: 137.

²³ Kutrovátz 2013: 137.

²⁴ Latour 1999: 69.

²⁵ Berger 2008: 76.

²⁶ Latour 1999: 69.; Berger 2008: 77.

a tudományos tényeket konstruálnak tekinti, miközben a „*konstrukciós eljárás olyan 'szerkezet' használatával jár, amely elrejt az előállítás nyomait*”.²⁷ Emellett Latour a tudományos gyakorlatok és a tudományos tudás létrejöttének folyamatába beemeli a nemembereket hálózatszerű elrendezésben az emberekkel.

ANTROPOLÓGIA, MINT TUDOMÁNY, RETROSPEKTIVITÁS ÉS KEMÉNYMAG

Mészáros szerint az antropológiai és néprajzi kutatásokban léteznek olyan kérdések, „*amelyek empirikusan ellenőrizhetők*”, például az eszközhasználat, és olyanok is, „*amelyek empirikus ellenőrzésének lehetőségei rendkívül korlátozottak, vagy egyenesen lehetetlenek*”, mint pl. egy közösség világképe, hiedelemvilága, erkölcsé.²⁸ A szerző az empirikus ellenőrzés hiányosságaival hozza összefüggésbe azt a kérdést, miszerint vajon tudományos tevékenység-e az antropológia művelése. A kétely, ami az antropológia, mint tudomány megkérdőjelezését hivatott kifejezni azonban messzebbre nyúlik vissza, gyakorlatilag egyidős a diszciplína történetével. Ez azt jelenti, hogy az „*antropológia mibenlétét illető általános és reflexív szemléletű*”²⁹ felvetés megfogalmazása, az „antropológiatudomány státuszát érintő kételyek” hangoztatása kezdetektől szerves és többé-kevésbé reflektált része az antropológia történetének.

A tanulmányban olvasható egy részletesebben tárgyalt tudománytörténeti eset, Lowie és Radcliffe-Brown levelezése, ami bár kiragadottnak tűnik, de néhány fontos elemre felhívja a figyelmet. Például kétségtelennek tűnik, ahogy maga Mészáros is megfogalmazza (2021), hogy a tudománytörténet és elmélet tárgyalása, retrospektív módon sok esetben átírja az adott korban tapasztalt diszciplináris különbségeket vagy fordítva, az egyes tudományterületeket összekötő azonosságokat. Vagyis az igazi kérdés az, hogy „*miképp lehet az, hogy történeti távlatból visszatekintve a diszciplináris különbségek és az inkongruensnek vélt kutatási módszerek egységesnek, egymással összeegyeztethetőnek tűnnek*”³⁰ és mi húzódhat emögött, létezik-e egy közös mag. A levelezésből kiemelt idézetek emellett azt a kérdést is feszegetik, hogy vajon ki és mi alapján mondhatja meg, hogy adott kutató melyik tudományterülethez tartozik? A tudománytörténetet író szerző vagy maga a valamelyik kategóriába sorolt kutató.

Sokat emlegetett megállapítás, hogy a személyes meghatározottságok és a szocio-kulturális sajátosságok stb. nagymértékben befolyásolják a szakemberek tudományos beállítódását. Vagy azt, hogy milyennek tekintik az „*empirikus bázis és a tudományos következtetés közötti kapcsolatot*” és „*milyen mértékben tekintik tudományos tevékenységnek az antropológiai kutatást*”.³¹ Azaz a kutató pozícionáltsága³² és szituáci-

²⁷ Latour–Woolgar 1979: 176.; Szabari 2008: 513.

²⁸ Mészáros 2021: 4.

²⁹ Biczó 2019: 16.

³⁰ Mészáros 2021: 11.

³¹ Mészáros 2021: 6.

³² Rosaldo 2003.

óba ágyazott tudása³³ elválaszthatatlan attól, hogy miként gondolkodik és cselekszik. Lamphere és munkatársai szerint az „*antropológus saját pozícionáltsága többdimenziós és a kontextus, valamint a történelmi körülmények függvényében változó*”,³⁴ és egyaránt befolyásolja az adatgyűjtés és feldolgozás folyamatát.

Mészáros alapelvei között szerepel az, hogy a tudományterületen végbemenő „*változásokat*” tudományszociológiai közegükön túl érdemes megvizsgálni egy „*szélesebb szociokulturális közegben is*”.³⁵ Ha Lowie és Radcliffe-Brown levelezésének tárgyalásakor szisztematikusan emeljük be az elemzésbe azt a tudományos és szélesebb szociokulturális (1930-as évekbeli) kontextust is, amiben az megtörténik, nem felejtkezhetünk el például arról sem, hogy a két nevezett személy antropológia- és etnológia-felfogása két eltérő hagyományból táplálkozik. Előbbi a német gyökerű, elsősorban a Tylor-féle kultúrafogalomra alapozó boasi amerikai hagyományba ágyazódik, utóbbi a durkheimi gyökerű, elsősorban a társadalom fogalmára alapozó britbe.³⁶ Továbbá azzal is foglalkozni kell, hogy Radcliffe-Brown az antropológiát a társadalom természettudományának tekintette és ő maga is jelentősen hozzájárult a gyakorlat elméletének kidolgozásához. Vagyis a modern amerikai alkalmazott antropológia önállósodását elősegítő folyamatokban strukturális funkcionista nézetei, mások, például a boasi szemléleti örökség, mellett meghatározóak voltak. Többek között Radcliffe-Brown nyomán is megerősödött és általánossá vált az a felismerés, miszerint a „*Másik*” megértése a szociokulturális viszonyok értelmezésén és a működési zavarok tisztázásán keresztül gyakorlati ismeretek forrása lehet, megalapozva a szakszerű beavatkozó-cselekvő gyakorlatot.³⁷

KEMÉNYMAG-KONCEPCIÓ ÉS A TUDOMÁNYOS PROGRAMOK MILYENSÉGE

Mészáros a következő gondolatmenetből vezeti le a keménymag-konceptiót: 1. „*Az antropológia/néprajztudomány változásairól, az egyes módszertani javaslatok státuszáról retrospektív módon pontosabb képet lehet alkotni, mint a javaslat megtételének időpontjában.*”³⁸ Latour erre azt mondja, hogy a mikroperspektíva hozzásegít a működésben lévő tudomány megfigyeléséhez, tanulmányozásához – ami egyaránt lehet jelenfókuszú vagy múltbeli vitákat tárgyaló.

Mészáros így folytatja: 2. „*Az egyes változásokat nemcsak tudományszociológiai közegükben érdemes szemlélni, hanem egy szélesebb szociokulturális közegben is.* 3. *Ez ugyanakkor nem jelenti azt, hogy a tudománymetodológiai szempontok érvényesítéséről le kell mondani, eltekintve az elméleti-módszertani változások párbeszédnek, genealógiájának vizsgálatáról.* 4. *A néprajztudományt/antropológiát egyszerre*

³³ Haraway 1988/1994: 121–141.

³⁴ Lamphere et al. 1997: 5.

³⁵ Mészáros 2021: 6., 12.

³⁶ Eriksen–Nielsen 2013: 58.

³⁷ Biczó 2019: 123.

³⁸ Mészáros 2021: 12.

jellemzi az empirikus bázishoz való ragaszkodás, valamint az a hermeneutikai kör, amely a kutatott tárgy és a kutató között létrejön. 5. E kettősség miatt az antropológiában/néprajztudományban jelentős mértékű a pluralizmus mind módszertani, mint episztemológiai szempontból, és ezért egyszerre tekinthető társadalom- illetve bölcsészettudománynak. 6. Nincsen olyan módszer, amellyel a néprajzi, etnológiai, antropológiai stb. kutatások egyes stílusai, iskolái között pontos határt lehetne húzni. 7. Mindezek alapján elmondható, hogy a tudományos paradigmák egymásutánisága, a normál tudomány gondolata, valamint a tudományos forradalom, mint elméleti keret nem mutat rá kellő pontossággal azokra a folyamatokra és párhuzamosságokra, amelyek tudományágunk történetét meghatározzák”.³⁹

Amennyiben az antropológiai kutatás módszerét, illetve perspektíváját, vagyis a résztvevő megfigyelést alkalmazzuk a tudományt vizsgáló kutatások esetében, akkor a kutatói cselekvések tanulmányozásával a jelenben fogalmazhatunk meg megállapításokat a tudományos program sikerességére, avagy az emberek és nem emberek közötti asszociációk mennyiségére és minőségére, a hálózat „huzalozottságának” jellemzőire vonatkozóan. Amikor a kutatói tevékenységeket megfigyelés tárgyává tesszük, akkor az az elképzelés érvényesül, miszerint a „bennszülött” tudáskészletének megismerése együtt jár azzal, hogy olyan összefüggéseket hoz létre az antropológus, ami a cselekvők, jelen esetben a kutatói közösség tagjai számára nem, vagy nem teljesen érzékelhetők – függetlenül attól, hogy a kutatók nagy százaléka reflexíven viszonyul saját praxisához. Ezzel a lépéssel azt a szemléletet követjük, ami a megismerés és értelmezés folyamatában a kutatói praxisban összetartozó (fizikai, szellemi vagy társadalmi) dolgokat nem választja mereven szét egymástól.

Latour munkája is épít a tudományos kutatási programok, Lakatosra (1999) visszavezethető kifejezésére, ahogyan Mészáros is él ennek a kifejezésnek a használatával. Latour esetében a kutatási programok egyaránt magukban foglalják az embereket és a nem embereket is és a kérdés az, hogy miként kapcsolódnak össze egymással, hogy kerülnek egy asszociációba. „A kutatási programoknak oly módon kell asszociálniuk egymással elméleteket, fogalmakat, osztályozásokat, nem embereket, megfigyelési eszközöket és technikákat, intézményeket, világnézeteket vagy akár politikai cselekvőket és ideológiákat, hogy azok ne mondjanak ellent egymásnak”.⁴⁰ Latour szerint az emberek és a nem emberek is csak más elemekkel összefüggésben és kölcsönhatásban léteznek egy hálózat keretében, amelyben minden elem cselekvőképes, ágenciával rendelkezik. Az egymással kölcsönhatásban létezés oly módon történik, ahogy a különböző elemek az asszociációs viszonyrendszerben helyet találnak maguknak.⁴¹

Latour is, Lakatoshoz hasonlóan, versengő kutatási programokról beszél. A kutatási programok közötti különbség azonban az, hogy ezekben a nem emberek milyen jól artikuláltak és mennyi másik elemmel – mint pl. fogalmakkal és elméletekkel – kapcsolódnak össze az asszociációs viszonyrendszerben.⁴² Ennek köszönhetően

³⁹ Mészáros 2021: 12.

⁴⁰ Berger 2008: 83.

⁴¹ Berger 2008: 84.

⁴² Latour 1999: 161.

Latour gyengébb vagy erősebb, jobb vagy rosszabb artikulációkat és asszociációkat különböztet meg egymástól. Egy program akkor válik hanyatlóvá – Lakatos szerint degenerálódóvá –, ha az új elemeket a régiek kidobását követően helyezi el az asszociációs viszonyrendszerben. Akkor beszélünk virágzó – Lakatos szerint progresszív probléma-eltolódással rendelkező – kutatási programról, ha az új ismeretek a régiek mellé kerülnek, velük kapcsolatba, viszonyba lépnek be a programba. Azaz az elemek közötti találkozások, relációk és asszociációk egyre sűrűbbek lesznek.⁴³ Vagyis ez esetben a „*sikeresség*” kérdése nem egy létező közös magra alapozott, hanem az új elemek integrációjának jellemzőire (mennyi és milyen szállal kötődnek egymáshoz).

A szélesebb szociokulturális kontextus vizsgálata elengedhetetlen a tudománytörténeti változások megértéséhez, ahogy Mészáros fogalmaz: „*a szociokulturális környezet, a kutatási és oktatási hagyományok, az adott történelmi helyzet és sok egyéb tényező nagyban befolyásolja azt, hogy az eddig tárgyalt ismeretelméleti és módszertani kérdésekre milyen választ ad egy kutató*”.⁴⁴ Sőt, ennél továbbmenve az is elmondható, hogy a tudománytörténeti változások, vagyis az antropológiatudomány elmélete, módszere és története a szélesebb szociokulturális kontextus átalakulásával párhuzamosan módosul, gyakorlatilag arra reflektálva, a külső környezettel kölcsönös összefüggésben alakul át.⁴⁵ Igaz ez az antropológia gyakorlati aspektusára is, hiszen az antropológiai tudás gyakorlati értéke már a tudományterület kezdeti időszakában megmutatkozik és a problémák kontextusának függvényében folyamatosan alakul a gyakorlat elmélete is.

A működésben lévő tudománynak egyik fontos aspektusa a tudományos tudás átörökítése, átadása, ami tulajdonképpen a „*működésben lévő tudósképzés*” kérdése. Ha ezt a magyar felsőoktatásban szemügyre vesszük, akkor azt láthatjuk, hogy az oktatási hagyományban jelentős különbség mutatkozik a néprajzkutató- és az antropológusképzés tananyagában. Ez nem meglepő, hiszen a szakok akkreditációja során szükségszerű annak bizonyítása, hogy a létesítendő szak 70-80%-ban eltér, avagy maximum 20-30% erejéig azonos bármely más tudományterülettel, az antropológia esetében a szociológiával és a néprajztudománnyal. A leendő akadémiai szereplők elsődleges képzésében és szakmai szocializációs közegében tehát a gyakorlatban szignifikáns különbség mutatkozik a néprajz- és az antropológiaképzés területén. Vajon milyen hatásokkal fog ez járni a két terület viszonyára vonatkozóan a jövőben? Vajon a keménymag alapján történő összetartozást vagy a dichotómiákat meghaladó különállást, egymásmellettséget és kölcsönös megtermékenyítő hatásokat fogja ez erősíteni, illetve gyengíteni? Vajon amennyiben az antropológia a kemény mag szerves része akkor területe egyenértékű a néprajztudománnyal és ez a magyar akadémián belül még nagyobb láthatóságot fog jelenteni, mondjuk önálló antropológiai folyóirat formájában? Vagy esetleg a Magyar Néprajzi Társaság rendszeres támogatása mellett a MAKAT pénzügyi támogatásával fog együtt járni?

⁴³ Berger 2008: 84–85.

⁴⁴ Mészáros 2021: 7.

⁴⁵ Eriksen–Nielsen 2013.

Noha kétségtelen, hogy jelen rövid hozzászólás a fenti felvetésekre kimerítő választ nem kínál, de talán a felvázolt szempontok legalábbis elgondolkodtatják, s néprajz és antropológia összetartozása, illetve különállása kérdésének újrvizsgálatára készítetik azokat is, akik meggyőződésük szerint kész válaszokkal rendelkeztek.

Irodalom

BERGER Viktor

2008 Bruno Latour tudományképe és antropológiai megközelítésmódja. *Szociológiai Szemle* 2008/4. 72–92.

BICZÓ Gábor

2019 *A „Mi” és a „Másik”. Az idegen megértésének tudománytörténeti vázlata az antropológiában a 19. század második felétől napjainkig.* Budapest – Debrecen: L'Harmattan Kiadó, Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék.

ERIKSEN, Thomas Hylland – NIELSEN, Finn Sivert

2013 *A History of Anthropology.* London: Pluto Press.

HARAWAY, Donna

1988 Situated Knowledges: The Science Question in Feminism and the Privilege of Partial Perspective. *Feminist Studies* 14(3). 575–599.

1994 A szituációba ágyazott tudás. In Hadas Miklós (szerk.): *Férfiuralom. Írások nőkről, férfiakról, feminizmusról.* 121–141. Budapest: Replika Kör.

KUTROVÁTZ Gábor

2013 Bruno Latour. In Ropolyi László (szerk.) *Bevezetés a tudományfilozófiába.* 136–139. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem.

LAJOS Veronika

2020 Kortárs tudományos létkérdések és kihívások. Reflexió a magyar néprajz és szociokulturális antropológia viszonyára. In Cseh Fruzsina – Mészáros Csaba – Borsos Balázs (szerk.): *Számvetés és tervezés: A néprajztudomány helyzete és jövője a 21. században.* 293–313. Budapest: L'Harmattan Kiadó, MTA BTK Néprajztudományi Intézet.

LAKATOS Imre

1999 A falszifikáció és a tudományos kutatási programok metodológiája. In Forrai Gábor – Szegedi Péter (szerk.): *Tudományfilozófia.* Budapest: Áron Kiadó.

LAMPHERE, Louise – RAGONÉ, Helena – ZAVELLA, Patricia (Ed.)

1997 Introduction. In (A szerzők a kötet szerkesztői is.) *Situated Lives: Gender and Culture in Everyday Lives.* 1–19. New York–London: Routledge.

LATOUR, Bruno

1999 *Pandora's Hope. Essays on the Reality of Science Studies.* Cambridge – London: Harvard University Press.

LATOUR, Bruno – WOOLGAR, Steve

1979 *Laboratory Life. The Construction of Scientific Facts.* Princeton: Princeton University Press.

MÉSZÁROS Csaba

2021 Néprajz és antropológia (vagy a kettő együtt). *Ethnographia* 132. 1–21.

SZABARI Vera

2008 A tudománykutatás paradigmái. In Némédi Dénes (szerk.) *Modern szociológiai paradigmák*. 465–518. Budapest: Új Mandátum.

WILHELM Gábor

2016 *Antropológiai tárgyelmelet*. Budapest: Néprajzi Múzeum.

Lajos Veronika

Egyetemi adjunktus, Miskolci Egyetem, BTK, Kulturális és Vizuális Antropológiai Tanszék

e-mail: lajosvera@yahoo.co.uk